

Мазепинці - поборники Незалежності України

ДІКЗ «Поле Полтавської битви»
за фінансової підтримки
посольства Швеції в Україні

Виставковий проєкт
до 350-річчя від дня народження
гетьмана України Пилипа Орлика

Над виставкою працювали:

Автори текстів:

Наталія Білан, директорка Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви»;

Людмила Шендрик, заступниця директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви»;

Підбір інформаційних та ілюстративних матеріалів:

Віта Гармаш, головна зберігачка фондів Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви»;

Оксана Сальнікова, завідувачка відділу охорони культурної спадщини Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви»;

Євгенія Щербина, завідувачка відділу науково-просвітницької роботи Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви»;

Світлана Яременко, старша наукова співробітниця відділу науково-фондової роботи та експозиції Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви».

Дизайнерка:

Євгенія Погребняк, старша наукова співробітниця відділу науково-просвітницької роботи Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви».

У виставці використані світлини музейних предметів із фондової колекції ДІКЗ «Поле Полтавської битви» та зібрання з відкритих джерел.

Вступ

У жовтні 1708 року гетьман України Іван Мазепа підписав воєнно-політичний договір зі шведським королем Карлом XII та очолив збройний виступ українського козацтва з метою звільнення України з-під влади Московії, переорієнтації на європейські країни, виведення українського народу на шлях незалежного розвитку. Але поразка в Полтавській битві 1709 року перекреслила ці плани. Разом із однодумцями гетьман пішов на еміграцію.

По смерті Мазепа в Бендерах вільними голосами козацтво обрало нового гетьмана Пилипа Орлика, який сформував еміграційний уряд, згуртував навколо себе найкращих представників козацької старшини, послідовників Івана Мазепа. Практично всі вони були випускниками Києво-Могилянської академії, яка, на думку Любомира Винара, виховала «нову генерацію старшини, що відіграла вирішальну роль у періоді гетьманування Мазепа та на еміграції» [3, с. 14].

Це була перша українська політична еміграція, яка продовжила боротьбу за визволення України. Її важливим здобутком було розроблення «Правового укладу та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького». Цей документ, прийнятий 5 квітня 1710 року, у преамбулі та шістнадцяти статтях зафіксував основні принципи організації та функціонування Української держави на демократичних засадах. Головним завданням емігрантів було створення коаліції європейських країн проти Московії за звільнення України.

Царський уряд назвав українських патріотів «мазепинцями», прагнув будь-яким чином нейтралізувати і навіть знищити фізично. Попри це і складне емігрантське життя, на всіх міжнародних конгресах мужні борці привертати увагу до українського питання. Про їхню діяльність знали і в Гетьманщині.

Російські імперські історики протягом трьох століть, фальсифікуючи події та факти, всіляко дискредитували діячів українського визвольного руху, отруюючи національну пам'ять нашого народу. Історичну правду про діяльність першої української політичної еміграції на підставі джерел у різний час доносили світові Альфред Енсен, Ілько Борщак, Борис Крупницький, Олександр Оглоблин, Богдан Кентржинський, Любомир Винар, Теодор Мацьків, Орест Субтельний, Олексій Кресін, Сергій Павленко, Гокан Генрікссон та інші.

Мета цього проєкту полягає в популяризації знань про видатних українців першої половини XVIII століття, поборників незалежності нашої держави, спростуванні російських імперських міфів про сам факт існування першої української політичної еміграції.

Апофеоз гетьмана України Івана Мазепа.
Художник І.Гречановський. 2019 р.
Музей історії Полтавської битви.

Старий корпус Києво-Могилянської академії. Монотипія. Художник І.Гречановський.
2005 р. Музей історії Полтавської битви.

Староукраїнська версія Конституції 1710 р.

Пам'ятний знак на честь Конституції Пилипа Орлика. Бендери, Молдова. 2010 р.

Латинська версія Конституції 1710 р.

Булава гетьмана України Пилипа Орлика.

Пилип Орлик

Портрет Пилипа Орлика.
Художник М. Підгорний. 2010 р.
Музей історії Полтавської битви.

Пилип Орлик (1672 – 1742) – вірний соратник і послідовник Івана Мазепи, гетьман України в екзилі. Випускник Києво-Могилянської академії, вихований на кращих зразках європейської та української історико-філософської, правової думки, чех за походженням, він став справжнім патріотом України.

У гетьманській резиденції Батурині Пилип Орлик пройшов шлях від канцеляриста до реєнта Генеральної військової канцелярії, став довіреною особою Івана Мазепи в його політичних справах, а з лютого 1708 року був призначений Генеральним писарем [23, с. 59]. Узяв участь у створенні союзницького договору між Україною та Швецією 1708 року. Разом із соратниками працював над питанням приєднання запорожців до шведсько-українського союзного війська [5, с. 411].

Після Полтавської битви 1709 року пішов із гетьманом Іваном Мазепою на еміграцію. По смерті Мазепи був обраний у Бендерах гетьманом України. Пилип Орлик разом із однодумцями в 1710 році склав «Правовий уклад та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького» [22, с. 329]. Цей унікальний документ відомий під назвою «Конституція Орлика», яка на 77 років раніше від класичної Конституції США проголосила пріоритет демократичних принципів.

«Вікопомним є і політичний меморіал Пилипа Орлика «Вивід прав України», написаний 1712 року як звернення до західноєвропейських урядів щодо оборони національно-державних прав України» [13, с. 382–387].

Складним було 33-річне життя Пилипа Орлика на еміграції. Перебування в Оттоманській Порті, Швеції, Німеччині, Польщі, фактичне заслання в Салоніках, відірваність від родини, віддаленість від запорізьких козаків, втрата друзів і прихильників не зломали гетьмана.

Прагнучи незалежності України, Пилип Орлик головну свою діяльність на еміграції спрямував на те, щоб створити коаліцію західноєвропейських держав проти Москви для вирішення українського питання і щоб ця коаліція оголосила війну Московії (з 1721 року Російська імперія) з метою визволення України.

Усі світові конгреси та військові конфлікти були в епіцентрі уваги Пилипа Орлика як можливість порушити українське питання на користь козацької нації. «Життя Пилипа Орлика – це одна безперервна європеїзація українського питання як питання державно-міжнародного, котре він проводив безупинно в урядах різних держав. Він найбільше од усіх українських історичних діячів поклав праці біля озайомлення урядів європейських держав українською справою», – зазначив дослідник діяльності відомого мазепинця Василь Різниченко [26, с. 25].

Помер Пилип Орлик у Яссах 22 травня 1742 року. Діяльність очолюваної ним першої української політичної еміграції, безумовно, мала значний вплив і на Гетьманщину. Національне життя в ній продовжувалося і після ліквідації царським урядом інституту гетьманства.

Пам'ятник Пилипу Орлику,
м. Київ. 2011 р.

Пам'ятний знак Пилипу Орлику,
с. Орлик, Полтавська обл. 2011 р.

Пам'ятна дошка Пилипу Орлику,
м. Київ.

Пам'ятник Пилипу Орлику,
м. Крістіанстад, Швеція. 2011 р.

Пам'ятна монета «Пилип Орлик»
із серії «Герої козацької доби». 2002 р.

Пам'ятна дошка на будинку, де мешкав
Пилип Орлик із родиною у 1716–1719 рр.,
м. Крістіанстад, Швеція. 2011 р.

Пам'ятна дошка Пилипу Орлику,
м. Вілейка, Білорусь. 2007 р.

Кость Гордієнко

Портрет кошового Костя Гордієнка.
Художник Л. Бенцель.
1974 р.

Кость Гордієнко (р. н. невідомий – 1733) – один із найвідоміших кошових отаманів Запорозької Січі, якого козаки обирали своїм керманичем дванадцять разів. Імовірно, народився на Полтавщині, навчався в Києво-Могилянській академії [11, с. 145]. Невідомо з яких причин потрапив у січове товариство, але швидко зумів здобути авторитет у ньому. Наполегливо відстоював права рідного народу й протистояв будь-якому поневоленню.

Рішуче виступав проти будівництва на землях вольностей Війська Запорозького московських фортець, усе життя був непримиренним ворогом Москви й особисто Петра I, який проводив політику поступового поневолення України, а потім і Запорозжя. Був в опозиції до гетьмана Івана Мазепи, доки український керманич проводив лояльну політику щодо Москви. Зрозуміло, І. Мазепа як підлеглий царя змушений був засуджувати антимосковську політику гордієнківців.

Порозуміння між обома козацькими лідерами відбулося після жовтня 1708 року, коли гетьман Іван Мазепа перейшов на сторону шведського короля Карла XII. Незважаючи на те, що Петро I намагався підкупити січовиків і заручитися їхньою підтримкою, запорожці на чолі з Костем Гордієнком приєдналися до союзного шведсько-українського війська. 27 березня 1709 року у Великих Будищах був укладений другий українсько-шведський договір між гетьманом Іваном Мазепою, кошовим отаманом Запорозької Січі Костем Гордієнком та королем Карлом XII. У ньому шведський король зобов'язувався не укладати мирової угоди з московським царем, доки не визволить з-під московської влади Україну й Запорозжя. Це, за визначенням відомого українського історика Олександра Оглоблина, «було справжнім триумфом політики Івана Мазепи. Під зверхньою владою гетьмана Мазепи з'єднувалася знову велика частина української території – Лівобережжя, Правобережжя й Запоріжжя» [22, с. 303]. Приєднання запорожців до українсько-шведського союзу збільшило кількість союзної армії та спричинило повстання в південних сотнях Полтавського полку проти московського війська.

Запорозжці на чолі з Костем Гордієнком були активно задіяні в бойових діях навколо Полтави у травні – червні 1709 року та в самій Полтавській битві [15, с. 94]. Тримали коридор по Ворсклі від Полтави до Дніпра, яким і відступила після поразки союзна армія.

Разом із Іваном Мазепою Кость Гордієнко пішов на еміграцію. По смерті гетьмана долучився до створення «Правового укладу та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького» [11, с. 146]. Цей документ підписали гетьман Пилип Орлик, а від запорожців – кошовий отаман Кость Гордієнко. Запорозжці на той час були єдиною реальною військовою силою, на яку спирався новообраний гетьман Пилип Орлик. Протягом 1711 – 1714 років Запорозьке Військо, очолюване Гордієнком, брало участь у походах з метою відвоювання Правобережної України [23, с. 237]. Неодноразово отаман був із дипломатичними місіями в Бахчисарай. Останні роки його життя пройшли в Олешківській та Кам'янській Січі.

Пам'ятник Костю Гордієнку та козацтва, національний парк «Кам'янська Січ», Бериславський район, Херсонська обл.
1999 р.

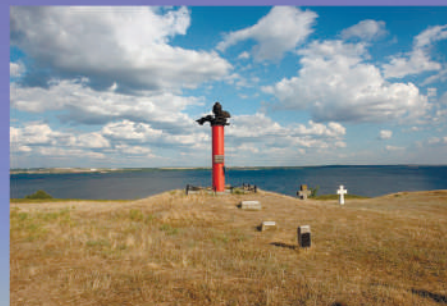
Автентичний хрест на могилі Костя Гордієнка.

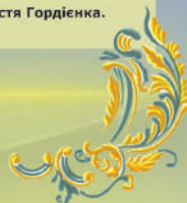
Зустріч гетьмана Івана Мазепи з кошовим Січі Костем Гордієнком.
Художник Петро Андрусів. 1968 р.

Плита на могилі Костя Гордієнка.

Панорама національного парку «Кам'янська Січ».

Андрій Войнаровський

Портрет Андрія Войнаровського з гравюри І. Мігури.
Художник Б. Маланій.

Гравюра І. Мігури з портретом А. Войнаровського.
1703 р.

Площа Нового ринку в Дрездені.
Художник Бернардо Беллотто.
XVIII ст.

Оборона Веприка 1709 року.
Художник Е. Ліснер. 1951 р.
Музей історії Полтавської битви.

Меморіальна дошка А. Войнаровському, м. Гамбург, Німеччина.

Одним із найближчих прибічників і однодумців гетьмана України Івана Мазепи був його небіж Андрій Войнаровський. Маятник оцінок істориками діяльності А. Войнаровського коливається від визначення «великий патріот-державник» до «безжурного емігранта», який відмовився від гетьманської булави, але привласнив чималий спадок свого дядька, військовий скарб, залишивши без коштів інших емігрантів. Тож постать Мазепиноного небожа доволі суперечлива.

Андрій Войнаровський (1681-1682 – 1740-1741) – син рідної сестри І. Мазепи Олександри від її третього шлюбу з Яном Войнаровським, волинським шляхтичем гербу «Стремя». Навчався в Києво-Могилянській академії, належав до її найвідоміших студентів, посідав високе становище у студентському самоврядуванні – був префектом содаліції [3, с. 16]. «То був одарований вродливий молодик, якого вже 1703 року лестуни називали принцом-наступником гетьманського трону», – зазначив Богдан Кентржинський [10, с. 216].

30 червня 1703 року, у день уродин А. Войнаровського, відомий український графік, професор Києво-Могилянської академії Іван Мігура подарував йому панегіричний портрет-гравюру, на якому серед численних символів є Мазепин герб, а серед речей (і мислетьва, і війни) є та, що натякає на кар'єру, – гетьманська булава [10, с. 216]. У 1704 році небіж І. Мазепи закінчив навчання в Київській вищій школі і був відправлений гетьманом студіювати науку у Дрезденському університеті [2, с. 13].

Військову службу розпочав улітку 1705 року при царській головній квартирі в Гродно. Упродовж 1706 – 1707 років був активно задіяний у бойових діях першого періоду Великої Північної війни [4, с. 381, 385]. Був посвячений у плани Мазепи щодо союзу зі Швецією, виконував найпотаємніші доручення гетьмана. Після укладення українсько-шведського союзу І. Мазепа призначив Войнаровського зв'язковим старшиною між шведськими й українськими військами. Як підкреслив Любомир Винар, «... своєю поведінкою і здібністю аналізувати запутані мілітарні й політичні ситуації гетьманський сестринік здобув велику прихильність шведського короля і його близького оточення» [3, с. 24]. Карл XII високо оцінив дії А. Войнаровського як командувача козацьких військ у боях під Гадячем і Веприком. Він брав участь у поході союзної армії на Слобідську Україну у лютому 1709 року, у бойових діях під Полтавою [29, с. 265]. Під час відступу союзної армії був поряд із гетьманом та опікувався ним до останнього дня життя.

Одразу по смерті І. Мазепи розгорнулася боротьба за скарб гетьмана між небожем-спадкоємцем А. Войнаровським і старшиною як репрезентом українського уряду. Обидві сторони звернулися до Карла XII як протектора Української держави. Шведський король призначив для розгляду справи комісію, яка увійшла в історію під назвою «Бендерська». Справу виграв А. Войнаровський як єдиний спадкоємець Мазепиних скарбів, залишивши без коштів інших емігрантів та відмовившись від гетьманської булави. Він був послідовним у боротьбі проти Московії: брав участь у виробленні «Правового укладу та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького», виконував дипломатичні доручення Пилипа Орлика в Стамбулі, Відні, Гамбурзі. В останньому місті через англійського дипломата Матесона намагався зацікавити Англію українською справою, щоб вона приєдналася до антимосковської коаліції [2, с. 37]. Петро I досить добре усвідомив небезпеку політичної акції А. Войнаровського й видав наказ схопити його силою, перешкодити його антимосковській діяльності, що й було зроблено царськими шпигунами 12 жовтня 1716 року [9, с. 190]. Незважаючи на протести уряду Гамбурга та спільні дипломатичні демарші урядів Австрії, Франції, Швеції, Англії, бранця утримували на території московського посольства, а 5 грудня 1716 року вивезли до Петербурга. До кінця 1723 року тримали в ув'язненні в Петропавлівській фортеці, піддаючи тортурам. На допитах Войнаровський тримався мужньо, не сказавши ворогам нічого, крім того, що вони вже знали, тобто жодних таємниць [5, с. 732 – 734].

Ув'язнюючи А. Войнаровського, Петро I розбирав в Україні всі надії на кровного нащадка І. Мазепи й позбувався одного із своїх найнебезпечніших ворогів. Не отримавши під час допитів ніяких нових свідчень про І. Мазепу і його послідовників, цар наказав відправити Войнаровського до Сибіру, в Якутськ [7, с. 172]. Тож останні 16 років Мазепин небіж провів на далекій Півночі, де й помер.

Російський поет-революціонер Кіндрат Рилєєв присвятив йому поему «Войнаровський», до якої епіграфом узяв слова Данте: «Немає більшого болю, як у дні нещастя згадувати часом щастя».

Історик О. Оглоблин зазначив: «... за цих страшних обставин він не зломився, не схилив чола перед истинним переможцем, не сплямував ні своєї особистої гідності, ні свого історичного імення... Історія шанує не тільки переможців, але – може, ще більше – тих, хто переміг свою поразку. Андрій Войнаровський був тим, хто її переміг. І тому його ім'я залишиться вічно в історії його батьківщини – України» [3, с. 7].

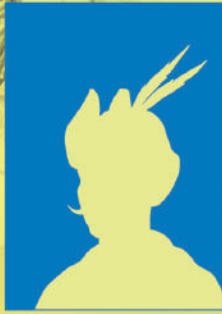

Обкладинка видання: Рилєєв К. Войнаровський. – Львів: НТШ, 1916.

Обкладинка видання: Винар Л. Андрій Войнаровський. – Мюнхен; Клівленд: Дніпрова хвиля, 1962.

Федір Мирович

Федір Мирович (? – 1761) – син переяславського полковника Івана Мировича та Пелагеї Голуб, шляхтич герба «Пржиятель». Освіту здобув у Києво-Могилянській академії [11, с. 364]. Після закінчення навчання вступив на службу до козацького війська, спочатку був бунчуковим товаришем. На початку 1708 року гетьман Іван Мазепа заохотив низку молодих старшин новими призначеннями. Федір Мирович став генеральним бунчужним і входив до складу генеральної старшини, був посвячений у плани гетьмана Івана Мазепи щодо розриву з Московією і союзу із шведським королем Карлом XII. 26 жовтня 1708 року Федір Мирович разом з гетьманом І. Мазепою перейшов на бік шведів і долучився до укладення українсько-шведського воєнно-політичного союзу. Виконуючи завдання гетьмана зі створення антимосковської коаліції, побував у Криму, на Запорізькій Січі, у Полтаві [22, с. 307]. Федір Мирович успішно працював як дипломат, виконуючи важливі доручення Івана Мазепи, які завершилися приєднанням запорожців до українсько-шведського союзу в березні 1709 року і повстанням у південних сотнях Полтавського полку проти московитів. Із квітня по червень 1709 року, імовірно, був із дипломатичною місією в Криму, Туреччині, із метою залучення до українсько-шведського союзу Кримського ханства і Османської Порти [15, с. 83].

Покровська церква у Переяславі, ктиторами якої були батьки Федора Мировича. Художник Т. Шевченко. 1845 р.

Разом із гетьманом Іваном Мазепою пішов на еміграцію. Брав безпосередню участь у створенні «Правового укладу та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького». У день прийняття цього документа 5 квітня 1710 року була уконституйована й нова генеральна старшина, зокрема Федір Мирович став генеральним осавулом [16, с. 20].

За дорученням нового гетьмана Пилипа Орлика Мирович вів переговори з кримським ханом Девлетом II. Наслідком цієї дипломатичної роботи було укладення військового союзу проти Московії та участь татарського війська (до 20 тисяч) у визвольному поході Пилипа Орлика на Правобережну Україну навесні 1711 року. Також був у складі українського посольства в Стамбулі, домагаючись виконання Московією пункту Прутського договору щодо України, а саме: що цар повинен відмовитися від України по обидва боки Дніпра. За це Петро I наказав відібрати в родини Мировичів, яка залишилася в Україні, усі маєтності та заслати до Сибіру [7, с. 79].

Як член уряду Пилипа Орлика Мирович виїхав до Швеції, перебував у Крістіанстаді, Стокгольмі [21, с. 52]. По смерті Карла XII разом із однодумцями переїхав до Польщі. Вів переговори з кримським ханом та запорожцями, щоб січовики не піддалися на царську агітацію та не перейшли під московську руку. Мети було досягнуто: запорожці залишилися на турецькій території [5, с. 740].

У наступні роки, загалом перебуваючи в Криму, був зв'язковим екзильного гетьмана Пилипа Орлика, а з 1730 року і його сина Григора. Як фахівець у кримських справах, Мирович допомагав Григору Орлику в його дипломатичних місіях від французького уряду, ставлячи завжди на порядок денний українське питання як державно міжнародне.

Свою активною позицією Мирович привертая увагу царського уряду, тож разом з іншими мазепинцями його намагалися виманити на батьківщину, пропонували амністію та повернення маєтків [26, с. 260]. Проте досвідчений дипломат не піддався на ці обіцянки, добре розуміючи, що чекає на нього в Україні.

За дослідженнями істориків Ірини Дмитришин на підставі документів із французьких архівів, помер Федір Мирович у липні 1761 року в Криму. Григорій Орлик зазначав, що він був «... свідком нашого славного минулого, співробітником гетьмана Мазепи і мого батька, якому до кінця залишився вірним» [3, с. 110].

ГРОДЪ БАТУРІНЪ.
Лубочна картинка. Баатурин.
Баатурин доби І. Мазепи з лубочної картинки XVIII ст.

Лист Ф. Мировича. 1719 р. Національний архів Швеції.

Палац Вишневецьких на Тернопільщині, у якому деякий час жив Ф. Мирович.

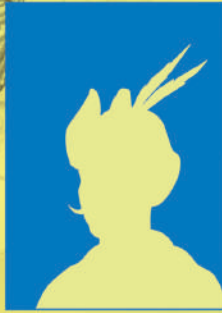
Обкладинка видання: Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. - Нью-Йорк, 1960.

Бахчисарай. Гравюра з малюнка К. Боссолі, XIX ст.

Федір Нахимовський

Федір Нахимовський (? – 1761) – дипломат, соратник Івана Мазепи, Пилипа та Григора Орликів.

Навчався в Києво-Могилянській академії [11, с. 386]. До 1708 року служив у Лубенському полку. Довірена особа гетьмана Івана Мазепи, неодноразово з дипломатичними дорученнями їздив до Османської імперії та Кримського ханства. За дорученням Івана Мазепи та Пилипа Орлика укладав важливі таємні депеші, про що свідчив у листах Григор Орлик: «Цей старшина був дуже корисний при листуванні гетьмана І. Мазепи з ... шведським королем. Йому довіряли в найтаємніших місіях, і мій батько користувався ним у найделікатніших справах» [26, с. 255]. Разом із Федором Мировичем долучився до залучення запорожців на бік союзного шведсько-українського війська.

Після Полтавської битви 1709 року – на еміграції в Молдавському князівстві, згодом у Швеції, Речі Посполитій, Кримському ханстві. 1710 року призначений Генеральним булавним в еміграційному уряді Пилипа Орлика, з 1730-х років – Генеральний писар [23, с. 146].

Діяльність Федора Нахимовського на еміграції тісно пов'язана з братами Мировичами – Федором та Іваном. Був зв'язковим між Орликами – Пилипом, Ганною і Григором. Після переходу запорожців під юрисдикцію Росії Федір Нахимовський спільно з Федором Мировичем та Савою Чалим прибули до Пилипа Орлика в Каушани і привели з собою близько тисячі відданих запорожців та створили своєрідний штаб гетьмана [27, с. 149].

Постійно підтримував зв'язки з Україною та Запорозькою Січчю. Не втрачав оптимізму і вірив, що в Україні можна підняти повстання, як і за часів гетьмана Івана Мазепи.

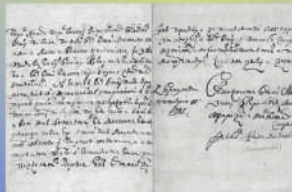
Останні роки Нахимовського пов'язані з Кримом, де жив у Бахчисарай та продовжував із Федором Мировичем справу визволення України. Весною 1756 року в листі до Григора Орлика вони писали: «Не вважаючи на наш вік, ми готові служити батьківщині, як і раніше», висловлювали подяку Григору, що він дбає про інтереси козацької нації і вітчизни [26, с. 260].

Царський уряд намагався виманити Федора Нахимовського із Криму, обіцяючи повернення маєтків, але досвідчений дипломат не погодився на це. Тоді вищі посадовці імперії розробили план знешкодження і фізичного знищення Мировича і Нахимовського. Проте згодом канцлер Воронцов з цього приводу писав: «Такі дії можуть мати негативні наслідки. Мабуть, краще залишити їх в спокої, оскільки вони похилого віку і скоро зійдуть в домовину» [12, с. 719].

За дослідженнями істориків Ірини Дмитришин на підставі документів із французьких архівів, остання згадка про Федора Нахимовського датована лютим 1761 року. Помер справжній патріот України в Криму.

Табір у Бендерах. Офорт.
Національна бібліотека Швеції.

Лист Ф. Нахимовського,
1721 р. Національний архів Швеції.

Карта Кримського ханства.

Пам'ятний знак на честь підписання
українсько-шведського
договору у Великих Будизах,
Полтавська обл. 2020 р.

Обкладинка видання:
Субельний О. Мазепинці:
Український сепаратизм
на початку XVIII ст.—
К.: Львів, 1994.

Шабля «карабеля».
XVII ст.
Музей історії Полтавської битви.

Клим Довгополий

Клим Довгополий (не пізніше 1665 – 1719) – дипломат, наближена особа гетьмана України Івана Мазепи.

Відомості про його походження не збереглися. Він згадується як підписант статей новообраного гетьмана Мазепи на Коломаці у 1687 році [23, с. 61]. Відомо, що виконував дипломатичні місії гетьмана, неодноразово відвідував Москву з різними дорученнями. Згодом став членом Генерального Суду.

Після Полтавської битви разом із іншими пішов за гетьманом Іваном Мазепою в еміграцію. У 1710 році новообраний гетьман Пилип Орлик сформував новий уряд, у якому Генеральним суддею став Клим Довгополий, людина великої поваги й авторитету [16, с. 20]. Доклав багато зусиль задля створення антимосковської коаліції, залучення до війни проти Московії Кримського ханства й Оттоманської Порти. За дорученнями Пилипа Орлика неодноразово виїздив до Бахчисараю та Стамбула.

Через складні умови життя на чужині чимало українських емігрантів зневірилися в боротьбі й вирішили повернутися до України. Клим Довгополий разом із Пилипом Орликом у складі еміграційного уряду виїхав до Швеції, де продовжив боротьбу за звільнення Вітчизни з-під влади Московії. З 1715 до 1719 року українські емігранти перебували в Крістіанстаді, а з 1719 переїхали до Стокгольма [21, с. 52].

У Національному архіві Швеції зберігається документ, який представляє собою своєрідний бюджет невеличкої козацької колонії в частині утримання «офіцерів», що перебували у 1719 році при гетьманові П. Орлику. Найвище жалування отримував Генеральний суддя Клим Довгополий та два генерал-ад'ютанти (генеральні осавули) Григорій Герцик та Федір Мирович. Вони отримували платню у розмірі 672 срібних таларів «сілвермінц». Однак ці кошти не були вже й такими великими, якщо врахувати знецінення грошей внаслідок тривалої війни шведського короля Карла XII [30, с. 136].

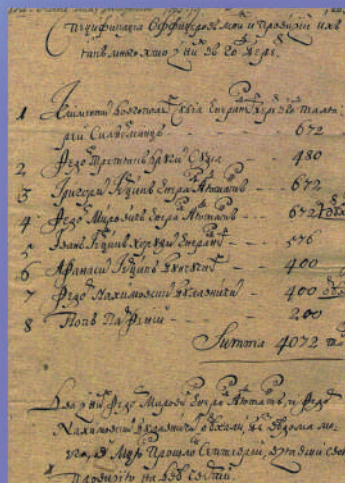
Клим Довгополий помер 1719 року. Федір Нахимовський писав з Криму запорожцям, що після смерті Карла XII важко жилося їм у Швеції. Тепер у Скандинавії не залишилося більше нікого із соратників Мазепи, бо військовий радник Клим Довгополий помер у Стокгольмі [7, с. 178].

Будинок у м. Крістіанстаді (Швеція), в якому жила родина Орликів і бував Клим Довгополий (зберігся до наших днів).

Карта відступу союзного війська від Переволочної до Бендер та до Швеції. Музей історії Полтавської битви.

Специфікація офіцерів гетьмана Пилипа Орлика з обліком щорічного грошового утримання. 1719 р. Національний архів Швеції.

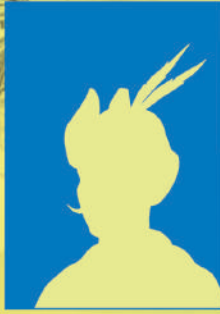
Перша сторінка видання: Костомаров М. Мазепа і мазепинці.— СПб., 1885.

Пістоль колісцевий. XVIII ст. Музей історії Полтавської битви.

Григорій Герцик

Григорій Герцик (кінець 70-х – 80-ті роки XVIII ст. – після 1735р.) – бунчужний товариш, наказний полковник полтавський (1705 р.), Генеральний осавул в уряді Пилипа Орлика.

Випускник Києво-Могилянської академії. Підтримував політику гетьмана Івана Мазепи, спрямовану на ліквідацію московської влади в Україні. За його дорученням у 1709 році у складі дипломатичної місії відвідав Крим і Туреччину з метою схилити їхні уряди до боротьби з Московією. Побував також на Дону та Кубані, щоб кубанці та донці підтримали Івана Мазепу [22, с. 344]. Відомо, що в лютому 1709 року відзначився хоробрістю в бою під Городнєю під час походу союзного шведсько-українського війська на Слобідську Україну [12, с. 679].

Після Полтавської битви 1709 року Григорій Герцик разом із іншими старшинами пішов на еміграцію [17, с. 451]. Перебуваючи в Бендерах, Григорій лишився вірним гетьману Мазепі до останніх його днів. А по його смерті мав особливу місію. За розпорядженням Андрія Войнаровського, небожа Мазепи, Григорій Герцик займався похованнями українського гетьмана. Він відвіз тіло Мазепи до Галаца, де поховав його в місцевому монастирі.

Брав участь у створенні «Правового укладу та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького». Був у складі війська, очолюваного Пилипом Орликом у поході на Правобережну Україну навесні 1711 року. За дорученням гетьмана виконував дипломатичні місії в Криму і Османській Порту [1, с. 33]. Разом із соратниками виїхав до Швеції, де продовжив боротьбу за визволення України [30, с. 136].

У 1720 році, перебуваючи у Варшаві, планував виїхати на Запорізьку Січ для встановлення контактів із запорожцями, але був затриманий царським резидентом Григорієм Долгоруким [8, с. 129]. Незважаючи на протест польського уряду, був вивезений до Санкт-Петербурга, утримувався в Петропавлівському казематі, де піддавався численним допитам та тортурам. Під час допитів ставилися різні запитання, на які Григорій відповідав досить стримано, старався применшити свою роль в уряді Пилипа Орлика. Також він намагався своїми відповідями не підвести під удар соратників з України, стверджуючи, що з особами, які лишилися на батьківщині, ніяких контактів не мав [5, с. 735 – 742].

По смерті Петра I, у 1727 році, подав прохання про переведення до Москви. Тут він жив із родиною під наглядом представників Колегії іноземних справ. Щоб Герцик не втік, його цілодобово охороняли.

У Москві Герцик жив у страшних злиднях. Пилип Орлик у своєму щоденнику зазначав, що його швагр займався лікуванням людей і навіть умів зцілювати сліпих. У 1735 році його звільнили з-під варті, призначили утримання в розмірі 25 копійок на добу, але не дозволили повернутися в Україну. Григорій Герцик помер у Москві після 1735 року [7, с. 179].

Григорій Герцик входив до групи старшин, яка, за висловом Олександра Оглоблина, «взяла в свої руки владу після смерті Мазепи й провів української політики на еміграції протягом наступних десятиліть, аж до половини XVIII століття» [22, с. 337].

Карта бойових дій на Полтавщині та походу Карла XII на Слобідську Україну (осінь 1708 р.- весна 1709 р.). Музей історії Полтавської битви.

Схема походу Пилипа Орлика на Правобережну Україну (1711 р.).

Петропавлівська фортеця, у казематах якої утримували Г. Герцика.

Обкладинка видання: Таїрова-Яковлева Т. Пилип Орлик і мазепинці. Джерела. — К.: Кліо, 2022.

Рушниця кремінно-ударна, піхотна. Кінець XVII – початок XVIII ст. Музей історії Полтавської битви.

Дмитро Горленко

Портрет Дмитра Горленка.
Невідомий художник,
кінець XVIII ст.
Харківський історичний музей.

Дмитро Горленко (1660 – 1731) – соратник гетьмана Івана Мазепи.

Імовірно, освіту здобув у Києво-Могилянській академії [14, с. 290]. Вихований у сім'ї на козацьких традиціях часів Богдана Хмельницького, у війську якого був його батько Лазар Горленко, пройшов шлях від рядового козака до полковника. Походи гартували характер, формували волю й організаторські здібності. Молодий Горленко помітно виділявся серед інших козаків. Служив канцеляристом у Генеральній канцелярії, а з 1692 (або 1693) по 1709 роки очолював Прилуцький полк [14, с. 290]. Був активним прихильником розриву з Московією, учасником таємних політичних нарад козацької старшини з І. Мазепою в 1700 роках [28, с. 167]. Під час Північної війни, у 1705 році, був наказним гетьманом козацького війська. 1708 року Іван Мазепа залучив Горленка до переговорів із Кримським ханством з метою створення антимосковської коаліції [23, с. 46].

Після Полтавської битви 1709 року Горленко супроводжував гетьмана на еміграцію в Бендери. По смерті Івана Мазепи Дмитро Горленко разом із Генеральним писарем Пилипом Орликом та племінником гетьмана Андрієм Войнарівським був одним із кандидатів на посаду гетьмана від українського козацтва, що перебувало в екзилі [26, с. 29].

За свідченням Пилипа Орлика, Дмитро Горленко брав участь у підготовці тексту «Правового укладу та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького». 1711 року з Орликом був учасником походу на Правобережну Україну з метою визволення з-під влади Московії. Протягом 1711 – 1712 років очолював українську емігрантську делегацію на переговорах із султанським урядом у Стамбулі, щоб примусити Московію виконати пункт Прутського мирного договору щодо України [13, с. 370].

Пилип Орлик покладав великі надії на Горленка, цінував його організаторські здібності. Напевно, саме тому Горленко підписував договори Війська Запорозького (еміграційного уряду Пилипа Орлика) з Османською імперією в грудні 1711 та в березні 1712 років. Брав участь у походах на Правобережну Україну і протягом 1713 – 1714 років.

Після виїзду еміграційного уряду на чолі з Пилипом Орликом до Швеції Дмитро Горленко разом із дружиною на початку 1715 року повернувся в Україну [25, с. 72]. На вимогу царського уряду був відправлений до Москви на заслання, де пробув по 1731 рік [12, с. 672]. Повернувшись в Україну, невдовзі помер. Похоронений у родовій усипальниці Густинського монастиря, меценатом якого був протягом багатьох років.

Будинок Генеральної
військової канцелярії. Батурин.

Лист Карла XII до посла Швеції
у Константинополі Томаса Функа
від 14 вересня 1711 року, в пункті 5 якого
шведський король наполягає на визнанні
України незалежною державою.
Державний архів Швеції.

Густинський монастир.
Літографія кінця XIX століття.

Родинний склеп-усипальниця Горленків
у Троїцькому соборі Густинського монастиря.

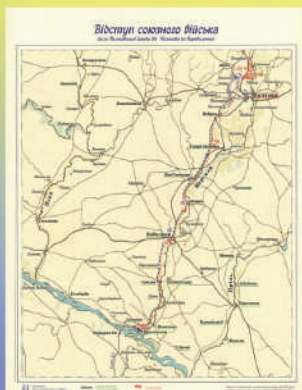
Шабля турецька. Кінець XVII ст.
Музей історії Полтавської битви.

Ганна Орлик

Фортеця Полтава.
Художник В. Бабенко.

Карта відступу союзного війська після
Полтавської битви від
Полтави до Переволочної.
Музей історії Полтавської битви.

Лист Ганни Орлик до шведського
канцлера Мюллера
від 12 жовтня 1717 року.
ЦДІАК України.

Ганна Орлик (1680 – після 1753) – дружина гетьмана України Пилипа Орлика, активна громадсько-політична діячка в еміграції. Дочка колишнього полтавського полковника Павла Герцика, сестра Григорія, Івана та Опанаса Герциків – вірних послідовників гетьмана Івана Мазепи [19, с. 272].

Відомостей про освіту Ганни не збереглося, проте про рівень її освіченості та культури свідчать листи, збережені в Національному архіві Швеції у фондї «Cosasica». Досконало володіла кількома європейськими мовами, серед яких німецька та французька [30, с. 137].

Знайомство Пилипа Орлика та Ганни Герцик відбулося в місті Батурині на весіллі племінника гетьмана Мазепи Івана Обидовського. Одружилися молодята в Полтаві в листопаді 1698 року. У посаг Ганна отримала села на Стародубщині, Чернігівщині та Полтавщині. У родині Орликів народилося восьмеро дітей: троє хлопчиків та п'ятеро дівчаток [23, с. 113].

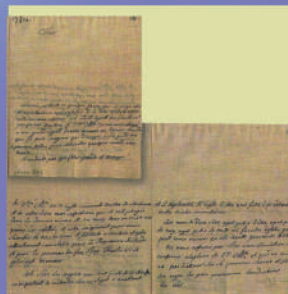
Після Полтавської битви разом із іншими мазепинцями Ганна Орлик виїхала на еміграцію. Як писав пізніше Пилип Орлик, «жона моя в єдної токию сукні з дітьми переправилася» через Дніпро влітку 1709 року [23, с. 113].

Матеріальне становище родини на чужині було вкрай важким, постійно не вистачало коштів. Незважаючи на велику скруту, Ганна Орлик повністю підтримувала політичні погляди та ідеали свого чоловіка, стала для нього справною опорою та розрадою, узявши на себе всю відповідальність за виховання, опіку та догляд за дітьми. Була разом із чоловіком у Бендерах, Швеції, Польщі. У лютому 1722 році Пилип Орлик змушений був виїхати в Салоніки, а Ганна залишилася в Польщі. Більше зустрітися їм не довелося, тільки чекали на листи один від одного [6, с. 10]. Зі старшим сином Григором змогла побачитися тільки двічі – у 1736 та 1739 роках [26, с. 229, 238].

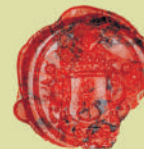
Крім вирішення побутових справ, Ганна займалася ще й активною громадсько-політичною діяльністю, дуже добре розбиралася в тодішній політичній ситуації. Була зв'язковою для свого чоловіка, а пізніше і для Григора. Саме через неї здійснювався у 1740-х роках зв'язок між ним і мазепинцями Федором Мировичем та Федором Нахимовським [23, с. 113].

Матеріальне становище Ганни трішки покращилося, коли шведським королем було призначено їй та її донькам невелику річну пенсію у 600 платен, про це Григорій Орлик згадує у своєму листі від 20 вересня 1747 року до шведського короля Фредрика I [30, с. 142].

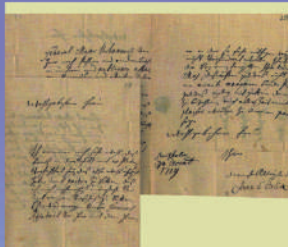
Прожила Ганна Орлик понад сімдесят років, з яких тільки двадцять чотири з коханим чоловіком. Останні роки життя провела разом із доньками Варварою та Маріанною у Станіславові, опікувалася онуками, переймалася долею своїх рідних, яких після подій 1709 року царський уряд утримував на засланні.

Лист Ганни Орлик шведській
королеві Ульріці Елеонорі
від 18 грудня 1719 р.
Національний архів Швеції.

Печатка з гербом
П. Орлика,
яку використовувала
у листуванні
Ганна Орлик.

Лист Ганни Орлик до шведського
короля Фредрика I
від 6 серпня 1730 р.
Національний архів Швеції.

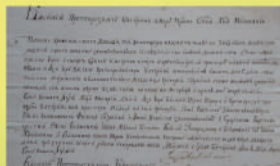
Обкладинка видання:
Ювілейний збірник
на пошану М.Грушевського.
К., 1928, у якому була
опублікована стаття
Б.Барвінського
про Ганну Орлик.

Григор Орлик

Портрет Григора Орлика.
Монотипія.
Художник І.Гречановський.
2005 р.
Музей історії Полтавської битви.

Хресна посвідка Г. Орлика,
Батурина, 5 листопада 1702 р.
Копія з приватного архіву
замку Дентевіль, Франція.

План ставки Карла XII
в с. Варниці,
де відбулися події
«калаліку» 1713 р.
Військовий архів
Швеції.

Орден Меча.

Замок Дентевіль. Монотипія.
Художник І. Гречановський. 2005.
Музей історії Полтавської битви.

Орден
Святого Людовика.

Перемога герцога де Броя під Бергеном
13 квітня 1759 р., де під №96 зображений Г. Орлик.
Невідомий художник. Гравюра XVIII ст.

Григор Орлик (1702 – 1759) – син гетьмана Пилипа Орлика. Народився в Батурині. Хрещеним батьком був гетьман України Іван Мазепа. Григорові було 6 років, коли Мазепа уклав договір зі шведським королем Карлом XII з метою звільнення України з-під влади Московії. Неспокійне таборове життя, переїзд з армією, страшний дні Полтави та Переволочної, переправа через Дніпро, прибуття в Бендери – усе це позначилося на хлопцеві, розвивало в ньому здібність до спостереження. У Варниці, у головній квартирі Карла XII і Пилипа Орлика, Григорій пройшов першу школу іноземних мов. Після підписання договору Пилипа Орлика з кримським ханом Григорій залишився заручником у татар. У 1713 році під час «калаліку» мало не загинув, захищаючи Карла XII. У 1715 році 13-літній Григор був зарахований фенриком до шведської королівської гвардії. У бойових діях за фортецю Штральзунд із данцями й московитами отримав бойове хрещення [26, с. 132]. Згодом в урядовому службовому реєстрі Франції Григорій зазначив, що свою військову кар'єру розпочав під прапорами шведського короля Карла XII. Це було неабиякою відзнакою для військового XVIII століття.

Із 1716 року навчався в університеті Лунда, де здобув ґрунтовну освіту [26, с. 132]. Перший дипломатичний досвід отримав у Європі під керівництвом батька. У 1721 році під чужим іменем Григорій Орлик був зарахований лейтенантом до саксонської гвардії, у якій прослужив шість років, а потім вступив в польську службу [26, с. 134].

Після заслання Пилипа Орлика на Салоніки Григорій в 1729 році розпочинає самостійну роботу з метою координації військових сил Запоріжжя з повстанням в Україні. Для цього необхідно було звільнити батька і переправити його на Січ. Григорій приймає рішення звернутися до французького уряду, який єдиний у Європі виступав проти московської експансії та мав вплив на Османську Порту. Цей задум вдається здійснити за сприяння шведського і французького послів у Варшаві [26, с. 138].

У Парижі Григорій Орлик отримав аудієнцію в кардинала де Флері. Григорові доручають важливі дипломатичні місії, пов'язані з Україною та Польщею. Неодноразово бував у Стамбулі, Бахчисарай. У 1730 році після багаторічної розлуки зустрівся з батьком на Салоніках [6, с. 12]. Григорій став опорою Пилипа Орлика, гідно продовжив його справу за національну ідею. Завдяки дипломатичному хисту, Григорій вдало користувався політичною ситуацією для пропаганди українського питання в Османській Порті й Швеції.

Неодноразово виконував завдання, пов'язані з ризиком для життя. У 1733 році лише з одним помічником зміг доправити із Франції до Варшави через територію ворожих країн тестя Людовика XV Станіслава Лещинського, який став королем Речі Посполитої. За виконання цього завдання був обдарований французькою королівською родиною. 1734 року побував у Гетьманщині, на Полтавщині і Чернігівщині, спілкувався із козацькою старшиною, яка запевнила, що пам'ятає його батька і вся Україна готова до повстання [26, с. 218].

У 40-х роках XVIII століття на чолі кінного полку брав участь у бойових діях проти Австрії, за що отримав від Людовика XV високу нагороду – хрест Святого Людовика. З грудня 1747 року у Версалі у присутності короля і двору Григорій одружився з Луїзою-Оленою де Брюн де Дентевіль, яка походила з давнього французького аристократичного роду. Придворне товариство ще раз довідалося про існування далекої Козацької Нації, представник якої стояв перед ними в односторонній французького полковника. Посаг дружини дав змогу Григорові екіпіювати драгунський полк, на чолі якого він став і в якому було пів сотні запорожців.

Після довгих літ, проведених серед пригод і блукань по цілому світу, для Григора настали спокійні дні. Працював над написанням історії України, консулював Вольтера під час його роботи над «Історією Карла XII, короля Швеції».

Григорій входив до таємної королівської Ради і був призначений Людовиком XV керувати українським відділом [26, с. 252].

У 1756 році розпочалася Семилітня війна. На чолі свого полку Григорій брав участь у битвах під Росбахом, Ганновером, Франкфуртом-на-Майні. 13 квітня 1759 року був тяжко поранений, але повернувся в стрій. Після повторних поранень помер 14 листопада 1759 року [26, с. 268].

Людовик XV написав Олені Дентевіль: «... я втратив досконалого шляхтича, Франція – сміливого й видатного генерала, ім'я якого залишиться в славетних анналах армії. ... пан граф Орлик помер, як слід умирати людині його роду й гідності» [26, с. 268].

Висновки

Відомий український історик Ілько Борщак так оцінив діяльність першої української політичної еміграції: «Акція Орликів за кордоном, яка спиралася на першорядні чинники європейської політики й яку знав російський уряд, не дала змоги останньому, як він цього хотів, приборкати після Полтави остаточно українську автономію» [26, с. 269]. З перервами інститут гетьманства існував по 1764 рік.

Ми коротко розповіли про найяскравіших представників українського визвольного руху. Насправді він був досить численним. У Бендерах після Полтавської битви Українське військо налічувало 50 старшин, 500 козаків Гетьманщини, понад 3 тисячі запорожців на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком [27, с. 50-51].

Поповнення війська тривало і в наступні роки. У 1711 році московський цар отримав інформацію про те, що «у Бендерах 2 тисячі запорожців, а на річці Дністер стоїть 8 тисяч запорожців у всякій готовності» [24, с. 446].

Такий військовий контингент складно назвати «жалкими бандами казацких сторонників Мазепи», як писав російський історик Микола Молчанов [20, с. 289].

Єдина їхня надія відтепер полягала в тому, щоб за підтримки європейських урядів вирвати Україну з московських рук й активно працювати на дипломатичному фронті. Так, в еміграції зародився український визвольний рух, охрещений ворогами «мазепинство», а прихильників цього руху названо «мазепинцями». Проте мазепинство стало символом нескореності й самобутності, боротьби проти політики російського царизму за визволення України. А історики назвали першу українську політичну еміграцію «мазепинська еміграція».

Визнаним лідером першої української політичної еміграції був Пилип Орлик, який своєю невтомною боротьбою за незалежність України здобув повагу в Європі. Він та його соратники в історію України ввійшли як автори важливого державного документа – «Правового укладу та Конституції відносно прав і вольностей Війська Запорозького».

За висловом Гната Хоткевича, «...полковники-мазепинці – се не убогі егоїсти, а рицарі смерті, що віддали за свою ідею, за світлий ідеал національної незалежності – віддали і вигідне своє життя, і спокій, і душу всю» [31, с. 136 – 137].

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Битинський М. Мазепинці по Полтаві. – Стейт-Колледж (Пенсільванія): Нове життя, 1974. – 103 с.
2. Борщак І. Войнаровський. Сестрінок гетьмана Івана Мазепи, друг Аврори Кенігсмарк і сибірський в'язень. – Львів: видавничка кооперація «Хортиця», 1939. – 160 с.
3. Винар Л. Андрій Войнаровський. – Мюнхен; Клівленд: вид-во «Дніпрова хвиля», 1962. – 128 с.
4. Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. Павленко. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2009. – 1054 с.
5. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. Павленко. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2007. – 1144 с.
6. Єнсен А. Дневник Орлика / ЗНТШ – Львів, 1917. – Т. СХХІІІ-СХХІV. – С. 1-12.
7. Єнсен А. Мазепа: Історичні картини. – К.: Укр. письменник, 1992. – 205 с.
8. Єнсен А. Орлик у Швеції / ЗНТШ – Львів, 1909. – Т. ХСІ. – С. 93-169.
9. Єнсен А. Родина Войнаровських у Швеції / ЗНТШ – Львів, 1909. – Т. ХСІІ. – С. 170-193.
10. Кентржинський Б. Мазепа. – К.: Темпора, 2013. – 496 с.
11. Киево-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.: Енцикл. вид. Упоряд. З. Хижняк; За ред. В. Брюховецького. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. – 736 с.
12. Костомаров Н. Мазепа і мазепинці. – С.-П.: Типографія М. М. Стасюлевича, 1885. – 752 с.
13. Кресін О. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 468 с.
14. Кривошея В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. – К.: «Стилос», 2010. – 792 с.
15. Крман Д. Подорожній щоденник (Itinerarium 1708-1709). – К.: Вид. центр «Промітень»; Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – 160 с.
16. Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик. – К.: Вид-во худ. літ-ри «Дніпро», 1991. – 80 с.
17. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества вь XVII и XVIII в. 7. Герцики. Русскій архивъ. Историко-литературный сборник. – М.: Типографія В. Грачева и К^о, 1875. – Выпуски 1-4. – С. 448-452.
18. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687 – 1709. – Мюнхен: Укр-й вільний ун-т, 1988. – 586 с.
19. Модзалевский В. Малороссийский родословник. – К.: Типографія Т-ва Г. Л. Фронцевича и К^о. Крещатик № 42, 1908. – Т. I (А-Д). – С. 271-274.
20. Молчанов Н. Дипломатия Петра Первого. – М.: Международные отношения, 1984. – 440 с.
21. Невідомі листи Пилипи Орлика з регіонального Державного архіву м. Лунд (Швеція). Публікація та примітки Хокана Хенрікссона, переклад з латинської Ольги Циганок, коментар і примітки до нього Олександра Дубини / Сіверянський літопис. – 2012. – № 1-2. – С. 47-56.
22. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба [ред. Л. Винар]. – Нью-Йорк; Київ; Львів; Париж; Торонто, 2001. – 464 с.
23. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 602 с.
24. Письма и бумаги императора Петра Великого. – М.: Наука, 1964. – Т. 11. – Вып. 2.
25. Пуле М. Малороссийские эмигранты при Петре Великом / Вестник Европы. – СПб., 1872. – Т. III. – С. 62-92.
26. Різниченко В. Пилип Орлик – гетьман України. Борщак І. Великий мазепинець Григор Орлик. – К.: Укр. письменник, 1996. – С. 121-302.
27. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. – К.: Центр учбової літератури, 2021. – 240 с.
28. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К.: ТОВ Видавництво «КЛІО», 2013. – 403 с.
29. Україна доби Івана Мазепи. 1708-1709 роки в документальних джерелах / Упоряд. С. Павленко. – К.: Мистецтво, 2020. – 496 с.
30. Україна – Швеція: на перехрестях історії (XVII-XVIII ст.) / Уклад. Ю. Савчук. – К.: Такі справи, 2008. – 224 с.
31. Хоткевич Г. Іван Мазепа // Гетьмани України: Історичні портрети. Збірник / Упоряд. ж. «Україна». – К.: Редакція ж. «Україна», г. «Вечірній Київ», 1991. – С. 101-150.